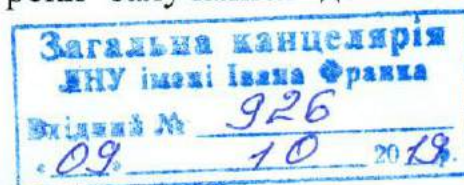

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертацію **Лиля Ігоря Миколайовича «Греки на території Руського воєводства у XV-XVIII ст.»**, подану на здобуття наукового ступеня **доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – Історія України**

Міграційні процеси протягом часу пізнього середньовіччя й ранньомодерної доби виступали невід'ємною складовою історичного розвитку Європи. Своєрідним мотиватором цих процесів виступала міжнародна торгівля, яка в умовах доволі консервативної соціально-економічної системи створювала можливості для обміну та забезпечувала регіональні потреби у готовій продукції й товарах. Невипадково, що найбільш динамічно розвивалися міграційні процеси в місцях підвищеної торгівельної активності. Таким місцем у Польському королівстві, а з 1569 р. Речі Посполитій, виступало місто Львів. Розташований на перехресті торгівельних шляхів, за допомогою яких забезпечувалася східна торгівля, Львів справедливо заслужив на статус «східних воріт» всієї Центрально-Східної Європи. Здійснювати торгівлю зі Сходом, яка з часу встановлення османського панування над територією колишньої Східної Римської імперії перебувала під жорстким контролем Високої Порти, могли, насамперед, представники християнських народів, що проживали в цій державі, – греки і вірмени. Як наслідок, цілком закономірно, що в ключових містах Польського королівства, розташованих на шляху до Балкан і Малої Азії (Кам'янець-Подільський, Львів), в період пізнього середньовіччя з'явилися спільноти цих етносів. Однак, якщо вірмени переселялися переважно з Османської імперії, то імміграційні потоки греків скеровувалися також з Молдавського і Валаського князівств та Венеційської республіки. Їх чисельність прямо чи опосередковано залежала від торгівельно-економічної кон'юнктури. З часом активність греків вийшла за межі забезпечення міжнародної торгівлі. З огляду на знання турецької й інших східних мов, греки залучалися до

дипломатичних посольств в якості перекладачів. Важливим наслідком їх проживання, зокрема у Львові, стало створення оригінальних зразків міської архітектури, сакральних об'єктів, речових і писемних артефактів. Саме у Львові та інших містах Руського воєводства (Броди, Замостя) греки залишилися неповторну історико-культурну спадщину, яка не лише засвідчила їх довготривале проживання, але, значною мірою, впливала на культурний простір, взаємодіяла з місцевими соціокультурними моделями, трансформуючи їх у цілком особливі й унікальні. Величезна роль греків проявилася і в церковній сфері. Відстоюючи православ'я в умовах контрреформації, найбільш освічені представники грецьких діаспор Руського воєводства спричинилися до розбудови навчальних закладів і розгортання полеміки з римо-католиками. Зважаючи на вищесказане, дисертаційне дослідження (у формі монографії) Ігоря Лиля є, поза всіляким сумнівом, актуальним.

Автор поставив перед амбітну мету – дослідити формування на території Руського воєводства грецьких діаспор, акцентуючи увагу на трьох головних осередках їх проживання – Львові, Бродях і Замості. Досягнення мети передбачало реконструкцію імміграційних та торгових шляхів, встановлення передумов і причин як появи греків в Галицькій Русі, так і визначення чинників міжнародно-політичної ситуації, яка безпосередньо впливала на їх переміщення з районів, підконтрольних Османській імперії та Венеційській республіці до Речі Посполитої. Невід'ємною складовою дослідження, за задумом Автора, стало створення колективного портрету греків-іммігрантів на прикладі найбільш відомих й успішних родин Львова – Альвізіїв, Афендіків, Вевеллі, Ісаровичів, Корняктів, Лангішів, Мазаракі, Мадзапетів, Папарів.

Завдання, сформульовані й поставлені І. Лилем при написанні монографічного (дисертаційного) дослідження, вимагали застосування різнобічного дослідницького інструментарію. Автор не оминув аналізу термінів, що стосувалися грецьких іммігрантів, проводячи аналогії їх

застосування і тлумачення в різних історіографічних традиціях. Порівняльний метод дозволив дисертанту відшукати цілий ряд паралелей у правовому становищі греків у Венеційській республіці та в містах Руського воєводства. Економічна активність львівських греків, натомість, на думку Автора, була подібною до греків у Молдавському та Валаському князівствах. Використання методу просопографії дало можливість І. Лилію створити колективний портрет найбільш відомих львівських грецьких родин. Це, як зауважив сам Автор, відкрило шлях до розуміння, завдяки чому грекам-іммігрантам вдавалося так швидко й успішно просувати власні інтереси як на місцевому, так і загальнодержавному рівнях.

Як справедливо відзначив Автор, джерельна база дослідження є дуже розпорошеною. Ця особливість є одночасно й відмінністю грецьких іммігрантів, які не були, на відміну від євреїв чи вірмен, змушені замикатися у власних юрисдикціях, а часто мали спільні точки інтересів з русинами/українцями. Джерельний кістяк роботи склали фондові збірки Центрального державного історичного архіву у Львові, зокрема матеріали Львівського магістрату та магістрату міста Броди. Крім джерел, що фіксували торгівельну активність греків, їх участь у міському житті, Автор звернув увагу на акти вірменського суду в Львові й цілком обґрунтовано, зважаючи на постійну конкуренцію між цими двома львівськими етнічними групами. У монографії використані джерела з архівів Республіки Польща та Російської Федерації. Наративні джерела дали можливість відтворити відношення до греків місцевих мешканців та, частково, їх співпрацю. Комплексний підхід І. Лилію до написання праці обумовив використання в дослідженні джерел галузевого значення. До таких слід віднести кулінарного книгу Станіслава Чарнецького, яка відображає зміни в харчуванні заможних жителів Речі Посполитої під впливом імпорту продуктів зі Східного Середземномор'я та Близького Сходу. Важливу роль при реалізації поставленої мети відіграли панегірики, пом'яники, заповіти та епітафії. Аналіз писемних джерел доповнений у роботі використанням джерел

речових і зображальних. Загалом, критика джерел дала можливість автору сформулювати ряд важливих новаторських висновків.

Автор залучив до дослідження багату й різнобічну історіографію, в якій висвітлювалися окремі сюжети ролі греків в житті міст Руського воєводства, насамперед Львова. Особливо слід наголосити на географічному представництву праць, використаних у монографії. Крім цілком передбачуваних робіт, автори яких представляли чи представляють Україну, Польщу, Росію, Молдову й Грецію, І. Лильо використав положення й висновки авторів з США, країн Західної Європи та Туреччини. Особливо плідним для дослідження, за твердженням самого Дисертанта, стало залучення досягнень румунської історіографії (Н. Йоргу, А. Піпіді, Р. Паун, К. Апертаї). Досконале знання зарубіжної історіографії сприяло подоланню традиційних стереотипів «старого» українського, російського й, почасти, польського історіописання, які акцентували увагу переважно на участі греків у церковно-релігійному житті міст Руського воєводства. Натомість, залучення новітніх праць іноземних авторів створило можливість показати грецькі спільноти цього субрегіону в широкому європейському контексті з врахуванням міграційних потоків, розвитку економічних тенденцій, переформатування торгових шляхів під впливом різноманітних політичних та економічних чинників.

І. Лильо висунув та обґрунтував у дисертації цілий ряд науково значимих положень, що дають можливість переглянути, а в ряді випадків докорінно змінити традиційні твердження попередньої історіографії, дотичні до досліджуваної проблеми. Ці положення можуть бути сформульовані наступним чином:

- встановлено, що більшість іммігрантів на території Руського воєводства складала греки – громадяни Венеційської республіки;
- розширено перелік причин, що спонукали греків переселятися в субрегіон; стверджено, що до них відноситься таке явище, як винний

- бум – істотне збільшення на ринку Речі Посполитої попиту на споживання солодких середземноморських вин;
- доведено, що грецькі іммігранти тривалий час зберігали власну етнічну ідентичність (мова, віра), незважаючи навіть на факти міжетнічних шлюбів; саме православна віра створювала з грека у місцевого населення найбільш привабливий образ «східного» негоціанта;
 - обґрунтовано, що поява греків у Замості й Бродах, відповідно наприкінці XVI і в першій половині XVII ст. викликана приватною ініціативою власників цих міст – коронного канцлера Яна Замойського і коронного гетьмана Станіслава Конецпольського, з метою підвищення економіко-торгівельного значення цих міст, в тому числі й на противагу Львову; доведено, що в цих містах український чинник, на відміну від Львова, не мав домінуючої сили над місцевими грецькими діаспорами;
 - простежено історію дев'яти найвідоміших львівських родин грецького походження від часу їх появи в місті аж до повного їх розчинення в місцевій громаді;
 - стратифіковано греків-іммігрантів до Руського воєводства, виділивши серед них наступні групи – 1) купці-оптовики, 2) члени православних братств, що володіли міським правом або були шляхтичами, 3) ремісники (переважно зосереджені у Бродах) й 4) священники та запрошені викладачі;
 - встановлено, що більшість грецьких діаспор у субрегіоні формувала так звана «венеційська група», під якою слід розуміти греків з о. Крит;
 - вивчено номенклатуру товарів, якими торгували греки в Руському воєводстві, визначено шляхи їх доставки до Львова й інших міст, простежено сезонність їх перевезення, заходи щодо охорони та засоби транспортування, досліджено значення торгових об'єднань для

успішного просування імпортованих товарів на регіональному та загальнодержавному ринках;

- доведено, що грецька торгівля, базована на пізньовізантійських засадах багатих пожертв на будівництво монастирів, храмів, громадських споруд, з кінця XVI ст. була приречена на поступовий занепад, оскільки не витримувала конкуренції із західноєвропейською, що передбачала скерування прибутків на розширення торгової мережі, удосконалення системи транспортування тощо;

- досліджено роль греків-іммігрантів у діяльності львівського Ставропігійного братства, їх місце у забезпеченні культурних і наукових контактів з грецькими діаспорами Східного Середземномор'я та Близького Сходу.

У монографічному (дисертаційному) дослідженні І. Лиля, на наш погляд, правильно сформульовані об'єкт і предмет дослідження. Не викликають жодного заперечення територіальні межі дослідження, його мета й дослідницькі завдання. Нижня хронологічна межа датується 1466 р., коли зафіксовано документально про отримання львівського громадянства першим представником грецької нації. При цьому, сам Автор відзначає, що грецькі купці зафіксовані в Львові в 1382 р., а русько-грецькі міждержавні контакти, ініційовані з Константинополя щодо Галича, датовані ще XII ст. Верхня межа датується серединою XVIII ст., коли, як доводить Автор, розпочався занепад активності греків на території Руського воєводства.

Дисертант виявив себе як кваліфікований дослідник, що успішно вирішив поставлені дослідницькі завдання. Фахове володіння методами дослідження дали можливість Автору ґрунтовно проаналізувати різні аспекти життя й діяльності греків на теренах Руського воєводства у XV–XVIII ст. їх правовий статус, територіальне представництво прибуття та творення діаспор. Особливо слід наголосити, що І. Лильо дуже добре «вписав» перелічені вище аспекти у міжнародні процеси, притаманні для всієї Європи, але передовсім для Східного Середземномор'я і Балкан. Дисертант вивчив і

простежив політичні й економічні тенденції, притаманні для цих регіонів, та їх вплив міграційні потоки грецького населення, його напрями та динаміку. Логічним продовженням такого підходу в монографії став розділ, присвячений ролі греків з Руського воєводства у зовнішній політиці та дипломатії Речі Посполитої, Молдавського князівства, Московської держави та Гетьманщини.

Дисертаційне дослідження (у формі монографії) містить ілюстрації й метрологічно-нумізматичний словник. Серед ілюстративних матеріалів представлені портрети львівських греків, збудовані на їх кошти споруди, герби нобілітованих у шляхетство еллінів, плани грецьких міст, що активно торгували з Львовом та іншими містами Руського воєводства, тощо. Особливо слід виділити карти-схеми торгового шляху з Криту до Львова та маєностей, що були у власності родин Корняків й Папар.

Разом з тим, робота не вільна від окремих неточностей і недоліків. Відразу відзначу, що у більшості випадків критика носить дискусійний чи полемічний характер.

Монографія, на наш погляд, більше нагадує нариси, деякі з яких слабо пов'язані між собою. Для прикладу, розділ 3, який присвячений передумовам і початкам формування грецької діаспори на території Галицько-Волинської держави та Королівства Польського, лише декількома згадками відображає загальну тему дослідження. Деякі розділи, зокрема 6 і 8, складаються з одного підрозділу. Принаймні, такі підрозділи мали б не нумеруватися, хоча в такий спосіб ділити розділ я сенсу не бачу. Між тим, ці розділи мають чималі неназвані вступи, які цілком могли виступали як перші їх підрозділи. Є й інший шлях подолання сумнівної рубрикації тексту. Логічно запрошується об'єднання розділів 8 і 9, в яких простежується діяльність грецьких діаспор у провінційних містах Руського воєводства – Бродах і Замості. У розділ 6 «Місце греків у громадському просторі Львова» доцільно було б включити в якості підрозділу розділ 10 «Видатні грецькі роди Львова XVI–XVIII ст.». Тоді б обидва розділи були повноцінними.

На жаль, І. Лильо не використав у дослідженні повні тексти нобілітаційних привілеїв на шляхетство львівським грекам Костянтинові Корнякту (1571) та Юрієві Папарі (1658), копії яких вписані до книг Коронної метрики. Попри те, що Автор знає про ці нобілітації з інших джерел, повні їх тексти могли б доповнити колективні портрети найбільш відомих грецьких родин, представлені у розділі 10 монографії. Зокрема, у нобілітаційному привілеї Ю. Папарі вказано, що він походить з міста Яніна в грецькому Епірі.

На с. 149 Автор пише про українсько-білоруські землі до середини XVI ст. Навряд, чи таке поєднання для визначення географічної території слід вважати вдалим. На той час і термін «Україна», і поняття «українські землі», якщо й вживалися, то в значно вужчому географічному розумінні; теж саме можна сказати й про географічний об'єкт під назвою «Біла Русь». Як здається, краще було вжити поняття «руські землі».

На с. 153 І. Лильо згадує Гаврила Дорофєйовича із Дубна, що опосередковано підтримував контакти з єпископом Кирилом Лукарісом. За даними І. Мицька, А. Ясиновського та інших дослідників, кар'єра Гаврила Дорофєйовича була пов'язана зі Львовом, Острогом і Києвом, а сам він походив, за версією К. Харламповича, зі Львова. З огляду на це, інформація Автора або помилкова, або унікальна. В останньому випадку належало б її прокоментувати.

Окремі посилання Автора на джерела залишаються неконкретизованими. Так, на с. 187 дисертант вказує, що більше інформації на співпрацю греків з московською агентурою міститься у справах Посольського приказу (ф. 79 Російського державного архіву давніх актів у Москві). У посиланні, зазначивши згаданий фонд, І. Лильо відразу подає номер аркуша. Виникає закономірне питання, а де номери опису й справи? Бо інакше це посилання ні про що не говорить, навіть не визначає напрям потенційних пошуків.

Перелічуючи генуезькі колонії на чорноморському узбережжі й накладаючи їх на карту сучасної України, І. Лильо до них відносить і Матрегу (Тмутаракань), і Мапу (Анапу) (с. 77). Здається, що це було б прийнятно, якби йшлося про карту історично українських земель.

Не зовсім зрозуміла логіка Автора, коли він, вказуючи на привілей 1472 р. для Львова і його надавцю – короля Казимира IV Ягеллончика – в дужках вказує роки життя цього монарха (1427–1492), а не роки правління (1447–1492) (с. 69).

Цілком «оригінальним» видається як назва, так і дата Козацької революції середини XVII ст. Дисертант називає її війною козаків проти Речі Посполитої, а датує 1648–1656 рр. (с. 232). Виходить, що козаки воювали проти Речі Посполитої, щоб спробувати відродити її, але вже як «трьох народів» у 1658 р. Верхня дата цієї війни маркована 1656 р. – Віленським договором між Річчю Посполитою і Московською державою. Але яке відношення має ця подія до козацької війни? Тим, що московський цар нібито брав на себе зобов'язання припинити війну, втихомиривши козаків? Серед обґрунтованих пропозицій хронологічних меж Козацької революції (Національно-визвольної війни) мені невідомі, які б позначали 1656 р. як дату її завершення.

В цілому ж, вказані недоліки й неточності не впливають на загальний високий науковий рівень дисертаційного дослідження.

Результати отримані в результаті виконання даного дисертаційного дослідження можуть бути використані при написанні шкільних і вузівських підручників з історії України, країн Центрально-Східної та Південно-Східної Європи, посібників з метрології, генеалогії, джерелознавчих та краєзнавчих праць, при підготовці монографічних та узагальнюючих праць з історії торгівлі, господарства, дипломатії та міжнародних відносин у просторі між Балтикою і Східним Середземномор'ям.

Дисертаційне дослідження оформлене згідно вимог, запропонованих Державною атестаційною комісією; зміст автореферату й основних положень

дисертації є ідентичним. Дисертація (у формі монографії) І. Лиля є завершеною працею, в якій отримані нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують важливу для української історичної науки проблему дослідження міграції греків на територію Руського воєводства та їх участі в економічному та культурному житті Речі Посполитої XV–XVIII ст.

За актуальністю, науковою новизною і практичною значимістю дисертаційна робота (у формі монографії) «Греки на території Руського воєводства XV–XVIII ст.» відповідає вимогам п. 10 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567, а Лильо Ігор Миколайович заслуговує на присвоєння наукового ступеня доктора історичних наук зі спеціальності 07.00.01 – Історія України.

4/X 2019 р.

*Доктор історичних наук,
професор кафедри країнознавства*

Національного університету

“Острозька академія”

П.М.КУЛАКОВСЬКИЙ

ПІДПИС
ПІДТВЕРЖУЮ
НАЧАЛЬНИК ВІДДІЛУ
КАДРІВ НАУ "ОА"

Кулакowsький П.М.

